

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА
КАФЕДРА НАЦІОНАЛЬНОГО, МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ТА
ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

**ПРОБЛЕМИ НЕПЕРЕБОРНОЇ СИЛИ, ФІЗИЧНОГО І
ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРИМУСУ ДЛЯ ВИРІШЕННЯ ПИТАННЯ ПРО
ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**

**Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»**

Виконав: студент IV курсу 10-482 групи

Спеціальності: 081 «Право»

Освітньо-професійної програми «Право»

Кашичев Ігор Віталійович

Керівник: д.ю.н., проф., Сотула О.С.

Рецензент: д.ю.н., проф., Шкута О.О

ЗМІСТ

ВСТУП	
Розділ 1. Теоретичні аспекти непереборної сили, фізичного і психологічного примусу	
1.1. Визначення понять «нереборна сила», «фізичний примус» та «психологічний примус».....	
1.2. Класифікація непереборної сили, фізичного і психологічного примусу.....	
1.3. Юридичні наслідки непереборної сили, фізичного і психологічного примусу.....	
Розділ 2. Практичні аспекти притягнення до кримінальної відповідальності за дії, вчинені під впливом непереборної сили, фізичного і психологічного примусу в Україні	
2.1. Аналіз судової практики.....	
2.2. Проблеми та прогалини в законодавстві.....	
2.3. Пропозиції щодо вдосконалення законодавства.....	
ВИСНОВКИ	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	

ВСТУП

Актуальність теми. Сьогодні, як і в минулі роки існування нашої держави, ситуація з контролю «кримінального світу» залишається погано опрацьованою та не дає впевненості та гарантії громадянам в безпеці та стабільному захисті відрізних обставин та злочинів скоєних, як і звичайним громадянином, так і особою, яка несе службу в органах державного правопорядку. Правоохоронна система проходить звичайно певні трансформації, але частішають випадки протиправних діянь зі сторони правоохоронних органів, а саме їх службовців. Особливо це дуже помітно під час затримань підозрюваних осіб за вчинення якогось кримінального правопорушення, або підозри його в цьому.

Поступово з'являються такі нові форми злочинної поведінки з боку державних службовців. Враховуючи ситуацію яка склалась зараз на території України – а саме, вторгнення Російської Федерації на нашу територію, правоохоронні органи мусять виконувати ще більше завдань, пов'язаних з захистом та організацію всіх можливих заходів, пов'язаних з виявленням і затриманням злочинців, громадян, які переховуються та уникають несення служби в Збройних Силах України, евакуацією населення під час військових дії з боку держави – агресора, надання допомоги населенню та несення «додаткової служби» на контролі вторгнення повітряних та піхотних сил агресора.

Наразі, є багато громадян, які протягом довгого часу просто спостерігають за тим, що відбувається і які уникають несення свого обов'язку перед державою. Органи державного правопорядку, тобто поліція, як такі ж самі громадяни несуть подвійну службу, чи більше проходить часу та віддається життів – тим більше наростає агресія до звичайних громадян, які просто не мають бажання стояти на варті захисту держави.

Ще в далекі 90-ті роки, і навіть раніше правоохоронні органи «практикували», якщо м'яко сказати – методи психологічно і фізичного насильства до осіб, які скоїли злочин, або мають підозру в цьому, для полегшення своєї роботи та «швидкого закриття справи». Зараз, в наш час і досі це практикується. Навіть практикуються катівні засоби «вибиття» інформації з особи та спроба змусити її взяти на себе провину.

Ті службовці, які працюють в органах багато років, а то десятиліть, та мають досвід корінний ще з часів «міліції» - особливо часто застосовують протиправні дії до таких осіб. Затримуючи особу, поліцейський порушує ряд Конституційних прав особи та норм і приписів, згідно Кримінального кодексу України та інших уставних документів. Детальніше мною буде описано про такі порушення одному з розділів. Також, протиправні дії до звичайних громадян з боку військовослужбовців все більше помітні та фіксовані з інтернет- джерел, новин, різних каналів. Особливо під час роздачі повісток працівниками РТЦК та СП (колишніх військкоматів). Які все частіше починають практикувати фізичне насилля до громадян (чоловіків). І як ми бачимо, це ніяк особливо не регулюється та залишається без покарання. Отже, дана тема кваліфікаційної роботи є надзвичайно важлива та актуальна, особливо, в наш час.

Мета і завдання роботи. Метою кваліфікаційної роботи є розгляд та аналіз стану криміногенної ситуації в сфері роботи правоохоронних органів у притягненні осіб до кримінальної відповідальності (психологічне та фізичне насилля при цьому) та огляд такої протиправної поведінки з боку працівників РТЦК та СП до громадян, які чинять супротив при притягненні їх на військову службу. Відповідно до поставленої мети, зосереджено увагу на таких основних завданнях:

- проаналізувати поняття «непереборної сили фізичного та психологічного примусу»;
- визначити класифікацію даних понять;

- розглянути правові наслідки протиправної поведінки «фізичного та психологічного примусу»;
- ознайомитись з кримінальною відповідальністю за такі дії;
- проаналізувати судову практику з подібних видів кримінальних правопорушень;
- розглянути та проаналізувати проблемні аспекти в регулюванні такого питання;
- виходячи, з існуючих ситуацій та прикладів, визначити приблизні шляхи усунення подібних дії (фізичного та психологічного насилля) по відношенню до осіб, які є підозрювані у вчиненні кримінальних злочинів, або осіб, що ухиляються від несення служби в Збройних силах України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають під час вчинення фізичних або психологічних дій для вирішення питання про притягнення до кримінальної відповідальності.

Предметом дослідження є проблеми непереборної сили фізичного і психологічного примусу для вирішення питання про притягнення до кримінальної відповідальності.

Методами дослідження кваліфікаційної роботи виступають:

- метод аналізу та синтезу зібраної інформації, щодо даної теми;
- порівняльний метод (у випадку порівняння протиправних дії минулих часів та теперішніх, а також, протиправних дій з боку правоохоронних органів та службовців Збройних Сил України);
- метод систематизації такого явища, як фізичне та психологічне насильство при притягненні до кримінальної відповідальності;
- метод моделювання ситуації фізичного та психологічного насильства для кращого розуміння проблеми в умовах сучасності, на прикладі діючої протиправної практики.

Практичне значення одержаних результатів з написання кваліфікаційної роботи за допомогою аналізу проблеми можна використовувати на лекціях, та в викладацькій діяльності, а також, як одну із думок, щодо проблеми непереборної сили фізичного та психологічного примусу під час притягнення до кримінальної відповідальності.

Нормативно-правовою базою є Конституція України, Закон України «Про Національну поліцію», Закон України «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України», Кримінально-процесуальний кодекс України, Кримінальний кодекс України, Статут внутрішньої служби Збройних Сил України, Закон України «Про військовий обов'язок та військову службу».

Практичне значення одержаних результатів наукового дослідження полягає в тому, що здійснена характеристика кримінального права з початком повномасштабного вторгнення та проведення аналізу даних можуть використовуватися за такими напрямками:

- у навчальному процесі – для створення навчального матеріалу та приведення прикладів з юридичних дисциплін, відповідних підручників та методичних матеріалів для студентів вищих навчальних закладів, майбутні студенти також повинні приймати активну участь в змінах законодавства, щоб зробити його кращим;
- у науково-дослідній діяльності – матеріал який міститься в кваліфікаційній роботі можна використовувати для подальших наукових аналізів, проводити дослідження та розробляти нові законопроекти для боротьби з правопорушеннями, які вчиняються під час військового стану та залишаються без караними;
- у практичній діяльності – для підготовки нормативно-правових актів, внесення законопроектів, внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Кваліфікаційну роботу виконано в контексті наукових досліджень відповідно до Стратегія розвитку Національної академії правових наук України на 2021-2025 рр. (затверджено Постановою загальних борів НАПрН України від 26.03.21 р. від 12-21), тематики науково-дослідної роботи кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності факультету бізнесу і права Херсонського державного університету «Теоретичні та практичні проблеми розвитку окремих галузей права» (номер державної реєстрації – 0124U002381). Тему кваліфікаційної роботи затверджено Вченою радою Херсонського державного університету (наказ №199-Д/200-Д від 05.04.2024 р.).

Структура кваліфікаційної роботи зумовлена її метою та основними завданнями, складається зі вступу, змісту, трьох розділів, які об'єднують дев'ять підрозділів, висновку та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ НЕПЕРЕБОРНОЇ СИЛИ, ФІЗИЧНОГО І ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРИМУСУ

1.1. Визначення понять «непереборна сила», «фізичний примус» та «психологічний примус»

Сьогодні в нашій країні, як і в минулі часи, особливо 80-90ті роки, особливо за теперішніх умов, а саме - військових дій на території України, розповсюдженим та частим явищем стали неправомірні дії з боку правоохоронних органів та військовослужбовців.

В контексті вибраної теми нами буде розглянуто питання, щодо «практики» фізичного та психологічного примусу та такого явища, як непереборна сила. Звичайно, такі це відносяться до дій неправомірного характеру, адже порушує чинні конституційні права громадян та норми іншого чинного законодавства, і так, як ми намагаємося стати європейською країною – норми міжнародних нормативно-правових документів.

Важливо розуміти, що означають ці терміни для кращого сприйняття подальшої інформації. «Непереборна сила» виступає, як узагальнене правове питання, що використовується фахівцями права не тільки в кримінальній сфері, але й в інших галузях права. Саме вона виступає однією із підстав, яка може виключити кримінальну відповідальність. Дане поняття взяло коріння ще з римського права - “*vis major*”, *damnum fatale*”, тобто відповідальність за вчинення протиправних дії анулювалась [1].

Якщо розглядати це поняття в галузі кримінального права – то прикладом буде наступне: якщо громадянин ухиляється від призову, або мобілізації, і причиною цього є проблеми (тяжкі) зі здоров'ям, то він не підлягає кримінальній відповідальності, або форс-мажорні обставини, через які він не прибув до органів ТЦК, наприклад, повінь, природні явища [2,3]. Тобто, простими словами, поняття «непереборної сили» - це всі ті явища

непередбачувані, які виникають з певних обставин, та мають вплив на волю та інтелектуальну і фізичну діяльність людини.

Але сьогодні, самим актуальним залишається питання психічного(психологічного) примусу, та фізичного. Психічний примус - це вплив на особу, її психічний стан для того, щоб змусити її проти власної волі вчинити певні протиправні дії, або утриматись від них. Прикладом цього є наступне:

- психологічний тиск, залякування особи фізичним насильством;
- погрози щодо застосування насилля до її рідних, близьких людей, друзів, знайомих;
- погрози, щодо знищення майна, якихось цінностей, і не тільки особи, а й її знову ж таки близьких людей (наприклад: щось спалити, викинути, розбити, або ж конфіскувати);
- маніпуляція особистою інформацією особи, її таємницями. Особа може в крайній необхідності заподіяти шкоду правоохоронним інтересам, а це регулюється статтею 39 Кримінального кодексу України [4].

Стаття 40 Кримінального кодексу України передбачає, що особа, яка заподіла шкоду правоохоронним органам під впливом психічного чи фізичного впливу і не могла усвідомлювати та керувати своїми діями не підлягає правовій відповідальності[4].

Поняття фізичний примус – це застосування до особи насильницьких дій для змушення її вчинити протиправні дії, взяти на себе якусь відповідальність, особливо, це розповсюджене явище в «кримінальному світі».

Під насильницькими діями слід розглядати наступні : побої та фізичний (механічний) вплив на особу, тортури (електричні стільці, електроприлади, мордування, інше), те що завдає шкоди її фізичному стану, тілесних

ушкоджень, тортури медичними препаратами [5] . Такі тортури часто можна було спостерігати в 80-90ті роки, в роки знаменитого «рекету» та з боку працівників «міліції» тогочасної.

Примус можна розпізнати за наступними ознаками:

- практично повний збіг діянь особи з наявними ознаками певного правопорушення кримінального (тобто, особа повністю визнає швидко після довгих відмов у вчиненні кримінального злочину свою винну);
- особа втрачає волю в такому протиправному діянні.

На просторах веб-джерел все більше з'являється матеріалів, де працівники поліції застосовують фізичну силу до громадян. Щоб детальніше зрозуміти принцип таких діянь , треба звернутися до Закону України « Про національну поліцію», де статтею 42 зазначається, що поліція під час виконання своїх повноважень, які фіксує дане положення, може застосовувати заходи фізичного примусу, але для припинення протиправних дій з боку правопорушника. Але й подібне має своє роз'яснення, а саме, стаття 43 зазначає, що поліцейський про такі засоби впливу має заздалегідь попередити особу, окрім випадків, що загрожують життю правоохоронця [6].

Інтенсивність застосування такого виду примусу має регулюватись залежно від фізичних особливостей людини (інвалід наприклад), або виходячи з вікових показників (пенсіонер). Якщо вийшли за межі примусу, то поліцейський має надавати першу медичну невідкладну допомогу такій особі.

Не можна застосовувати фізичний примус (силу), вогнепальну зброю до жінок, які мають ознаки вагітності, малолітніх осіб, осіб з обмеженими можливостями, або ознаками старості. Це закріплюється статтею 43 Закону України « Про національну поліцію» [6]. Якщо поліцейським було завдано тій чи іншій особі тілесні ушкодження (що найчастіше є прихованим), то згідно статті 44 Закону України « Про національну поліцію», службовець

повинен повідомити керівника свого відділу, а той прокурора про завдання тілесних ушкоджень під час застосування до певної особи фізичного примусу (сили) [6].

Зараз працівники правоохоронних органів все більше, керуючись своїм службовим становищем чинять протиправні дії до звичайних громадян. На що все більше закриваються очі інших контрольних служб. Особливо під час мобілізації чоловічої половини населення та під час їх спроб ухилятися від військової служби. Це робиться і з допомогою працівників територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (далі - ТЦК та СП).

Особливо до таких дій (фізичного примусу) вдаються працівники ТЦК. Наприклад – завдання тілесних ушкоджень громадянами, викрадання їх на вулиці, насильницьке притягнення до військкомату. Такі дії також несуть службову відповідальність.

Отже, ми ознайомились з поняттями «непереборної сили», « фізичного та психічного примусу». Дані поняття практикуються як з боку працівників правоохоронних органів, так і працівників ТЦК та СП. Але на всі ці аспекти є і вплив законодавчої бази України, як з боку поліції так і з боку військовослужбовців. Детальніше ознайомимось в наступних розділах кваліфікаційної роботи.

1.2. Класифікація непереборної сили, фізичного і психологічного примусу

Конституцією України в статті 3 затверджено, що людина, її життя та здоров'я , честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою цінністю держави, в такому випадку, Кримінальний кодекс України передбачає кримінальну відповідальність за будь-які діяння, що пов'язані з примушуванням як фізичним, так і психологічним.

Примус – це кримінальне правопорушення, що вчиняється в різних сферах життя, посягає на суспільні відносини, а саме на все, що стосується

свободи громадян. Кожен повинен та має право діяти за велінням власного розсуду, за бажанням, обирати ті види діяльності, які йдуть на благо особи та суспільства. Кримінальне законодавство виділяє такі види примусу:

- фізичний та психічний;
- непереборний та переборний (поділ є умовний).

Насильство, як основний спосіб примусу зазвичай має такі ознаки:

- є елементом мотивації злочину, самоціллю;
- потерпілий усвідомлює факт насильства і це є очевидним;
- протиправні насильницькі дії підкріплюються протиправною вимогою.

Примус може розглядатись, як інструмент встановлення дисципліни, можемо виділити такі категорії:

- державний примус (кримінальний, адміністративний, процесуальний, цивільний і т.д.);
- громадський (вплив соціуму, сім'ї, громадських організацій, спілок і т.д.);
- особистий (воля людини, її цілі, можливості та самодисципліна) [7].

Наприклад, поняття переборного психічного або фізичного примусу відноситься до стану крайньої необхідності. Примус має місце поряд з станом необхідної оборони відносно примушую чого. Якщо особа знаходиться у стані переборного примусу – її дії обґрунтовуються бажанням, але є її поняття «гіпноз», коли свідомість людини виключає її волю, і свідоме бажання.

В умовах російської агресії, особливо на окупованих територіях, громадяни України найбільше піддаються фізичному та психологічному примусу. Але все ж таки виграє фізичний (катівні, тілесні ушкодження, зв'язування, позбавлення волі, насилля до жінок, дітей, особливо з боку держави-агресора).

До фізичного примусу можна віднести і мордування, щоб зламати особу. До психічного примусу можна віднести ще погрозу фізичного насильства, психологічний тиск на особу, шантаж.

Статтею 40 Кримінального кодексу України передбачається особливий підхід до осіб, які вчинили протиправні дії під тиском окупаційних військ для захисту їх прав та можливої подальшої реабілітації. Наразі часті випадки такого можна побачити по телебаченню, почути на радіо, або прочитати в різних веб-джерелах. Стаття 40 передбачає наступні фактори, які «виправдовують» особу в такому випадку:

- нанесення особі фізичних ушкоджень, катівня, завдання травм, позбавлення волі, щоб примусити її вчинити злочинні діяння проти держави, суспільства;
- відсутність можливості у особи самотійно себе захистити, чи якимось уникнути страждань (це відноситься здебільшого до вагітних жінок, дітей, неповнолітніх осіб, пенсіонерів) [4].

Так, як ми намагаємося стати європейською країною – то можна розглядати приклади інших європейських країн з приводу такого поняття, як наприклад «непереборна сила».

Наприклад, візьмемо Кримінальний кодекс Італії – стаття 45 зазначає, що якщо особою вчинено протиправне діяння під впливом непереборної сили, або через форс-мажор (непередбачуваний випадок), то вона звільняється від кримінальної відповідальності. Це можуть бути природні явища, або ж якісь дії інших людей.

Цікавим є момент, що якщо особа була в стані сп'яніння наприклад через непереборну силу – то це також зменшує міру покарання, або взагалі позбавляє від неї в певних ситуаціях. Важливо виявити, чи особа сама не призвела себе до такого стану. В Німеччині ж такого поняття, як «непереборна сила» немає. Там діє принцип «зважування інтересів», і

визначення об'єктивних і суб'єктивних ознак, які б виправдовували діяння особи [8].

Не менш цікавим моментом є той, що вказує на те, що якщо особа все ж таки є винна в кримінальному правопорушенні, але до неї застосовувались заходи психічного або психологічного примусу – вона підлягає пом'якшенню несення відповідальності (це могли бути тілесні ушкодження з боку працівників правоохоронних органів, або психічний тиск на особу – по типу «ми знаємо твоїх родичів, сім'ю, а чи не хвилюєшся ти за них...»), це зазначено у статті 66 Кримінального кодексу України [4].

1.3. Юридичні наслідки непереборної сили, фізичного і психологічного примусу

В Конституції України зазначається, що ми є демократичною державою, а це передбачає необхідність розвитку та вибудовування правового інституту держави на основі принципу взаємної відповідальності зі сторони держави та зі сторони особи. Кримінальне судочинство та кримінальна доктрина не є винятком цього.

Обов'язок кожної країни – захищати права та інтереси кожного громадянина, і базою в цьому слугує забезпечення особистої безпеки особі та вільного життя. Раніше ми детально розглянули поняття «непереборної сили, фізичного і психологічного примусу», примус можна розглядати, як вплив однієї людини на свободу і волю іншої, в результаті цього відбувається підпорядкування, яке можна ще назвати «вольовий акт» [9].

Як б не була форма примусу, вона проходить через психічну. Ознакою примусу є протиправність дій. Оцінювати ступінь небезпеки примусу для суспільства можна на таких рівнях:

- законодавчий (законодавець криміналізує такі діяння протиправні);

- правозастосовний (правоохоронні органи, прокуратура судові органи оцінюють небезпечність діяння). Будь-які види примусу наносять людині душевний неспокій та інколи доводять до душевних хвороб.

Важливо, що кримінальній відповідальності підлягає будь-яка особа, яка могла керувати своїми діями, не перебуваючи у стані крайньої необхідності але під фізичним, або психологічним тиском. В деяких випадках законодавцем визначається застосування фізичного або психологічного примусу як самостійний злочин.

Наприклад та ж сама практика поліції, слідчих примушувати давати особу показання при допиті. Це регулюється статтею 373 Кримінального кодексу України [4]. Тобто, якщо слідчі, прокурор, або будь-який працівник підрозділу, який здійснює оперативно-розшукову діяльність застосовує незаконні дії до особи (підозрюваного), наприклад катування, насильницькі дії, знущання з особи, то такі дії караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років в залежності від тяжкості злочину [4].

Статтею 372 Кримінального кодексу України також зазначається, що і притягнення завідома невинної особи до кримінальної відповідальності слідчим, прокурором чи іншою уповноваженою на це особою карається обмеженням волі на строк до п'яти років, це стосується і штучно створених доказів, як часто і буває в наш час, щоб швидше «закрити справу» [4].

Стаття 62 Конституції України зазначає, що обвинувачення не може ґрунтуватись на одержаних незнаним чином доказах, а стаття 62 вказує, що особа не несе відповідальність за відмову давати показання, особливо без присутності законного захисника [10].

Україна за показником жорстокого ставлення правоохоронців до затриманих увійшла до списку країн правозахисної організації «Міжнародна амністія». Європейський суд із захисту прав людини, виходячи із щорічних доповідей Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, також на основі

матеріалів ЗМІ фіксує випадки жорстокого катування, приниження людської гідності, і такі випадки є непоодинокими, і дуже мало працівників правоохоронних органів притягнуто до кримінальної відповідальності. Самі ж працівники досудового слідства не завжди правильно обґрунтовують характер насильницьких дій проти звинуваченого. Часто такі протиправні дії кваліфікуються, як перевищення влади, або службових повноважень.

Міжнародна спільнота веде активно боротьбу проти таких дії з боку органів влади. Розповсюджене це явище і серед працівників ТЦК та СП. На початку осені 2023 року, в мережі з'явилося відео, де працівники РТЦК наносили тілесні ушкодження двом громадянам з Харкова та Кривого Рогу, які намагалися перетнути кордон з Польщею, щоб не нести військову службу на території держави.

Такий факт викликав обурення та агресію у працівників військкомату. Чоловіків намагалися за допомогою побоїв примусити пройти медичну комісію для їх мобілізації. При цьому працівник військкомату погрожував зброєю. Такі насильницькі дії регулюються статтею 146, статтею 127 Кримінального кодексу України. А керівник – заступник одного з відділів, знаючи та спостерігаючи за цим має нести відповідальність за статтею 426 Кримінального кодексу України, тобто бездіяльність військової влади [4].

Юридична відповідальність має бути за вчинення будь-яких насильницьких дій до громадян, або тиску та незаконного позбавлення волі, утримування.

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДІЇ, ВЧИНЕНІ ПІД ВПЛИВОМ НЕПЕРЕБОРНОЇ СИЛИ, ФІЗИЧНОГО І ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРИМУСУ В УКРАЇНІ

2.1. Аналіз судової практики

Тема психологічного та фізичного насильства, як зазначалось вище у кваліфікаційній роботі є достатньо розповсюджена та актуальна, а отже, має і багату судову практику. Сьогодні є багато прикладів судових справ з приводу цього питання. Розглянемо їх більш детально.

Якщо людина стала жертвою незаконних дій зі сторони працівників правоохоронних органів, слід звернутися до місцевої прокуратури або ж до Державного бюро розслідувань (далі - ДБР). ДБР має повноваження здійснювати досудові розслідування незаконних діянь з боку працівників поліції, перелік зазначається у статті 365 Кримінального кодексу України.

Можна розглянути статистичні дані роботи Державного бюро розслідувань з приводу катувань та інших проявів неналежного поведіння з боку працівників правоохоронних органів. Державне бюро розслідувань в наш час надає значну увагу запобіганню та припиненню кримінальних злочинів, які порушують права людини під час виконання службових обов'язків правоохоронних органів.

Візьмемо ситуацію з цього питання буквально за 2023 рік. 2466 кримінальних проваджень, з яких розпочато досудове розслідування. Звичайно, після перевірки значної частини таких проваджень багато з них було закрито за відсутності складу злочину, але все ж таки було відкрито підозру 125 особам [11].

Під час досліджень фактів насильства та інших злочинних діянь і порушень прав людини, ДБР вживало засоби превентивного характеру, які надалі могли забігти подібним правопорушенням. ДБР співпрацює з Міністерством оборони України та Військової службою правопорядку, це посилює запобігання відносин як суперечать статутним поняттям під час військового стану.

У 2023 році ДБР з Офісом Генерального прокурора України почали роботу з проведення досудового розслідування у кримінальних провадженнях, за рішенням Європейського суду з прав людини, а саме, розгляд порушень, що суперечать статті 3 Європейської конвенції з прав людини, а саме: протиправне поведження з боку працівників правоохоронних органів з метою отримання зізнання з боку заявника у вчиненні кримінального правопорушення, також, з відсутністю детального та ефективного розслідування скарг на таке незаконне поведження [12].

Приклади:

- Державна установа «Бердянська виправна колонія № 77, протягом 2016-2021 рр катували ув'язнених, а саме: під керівництвом колишнього директора колонії злочинне групування вимагало гроші у родичів ув'язнених. Гроші вимагались за припинення знущань з них. Групування замотувало ув'язнених у мокрий матрац та доводило до удушення, також практикували побиття пластиковими або ж дерев'яними палицями по нижній частині ніг, сідницях та пальцях рук. Наносилися удари в області хрящів шиї, а це призводило до втрати свідомості особи та втрати координації.

Також, серед катувань виділялося занесення брудною голкою грибкових інфекцій під нігті, що призводило до заражень кінцівок. В перервах між катуваннями їм давали телефонувати близьким та родичам для прохання про допомогу і перерахунку певних сум на картку. Жертвами були всі, хто потрапляв до цієї колонії, таким чином

групування збагачувалось. Звичайно після таких катувань, особа потрапляла в руки інших ув'язнених, які були в зговорі з працівниками колонії, та проходила «кола аду» надалі. Такі незаконні діяння та зловживання службовими повноваженнями тягнуть на строк до 12 років ув'язнення [13].

- Було досудове розслідування щодо командира взводу однієї з військових частин на Житомирщині, який до підлеглого застосовував фізичне насильство. Це тягне за собою строк до 12 років позбавлення волі. Дане протиправне діяння трапилось 11 березня 2023 року по відношенню до молодого призовника, що ніби то перебував у стані алкогольного сп'яніння. Командир завдавав ударів по тулубу юнака. Його зняли з даної посади. Таке протиправне діяння в умовах воєнного часу підлягає статті 426-1 Кримінального кодексу України [14].

Досить цікаво подивитись на ситуацію зарубіжних країн з приводу фізичного та психологічного насильства. В Ірані через фізичне насильство з боку поліції моралі загинула 22х річна іранка Махса Аміні . Її звинувачено у недотриманні іранського законодавства з приводу обов'язкового носіння хіджаба. Такий висновок зроблено місією ООН в Ірані. З приводу цього випадку в Ірані почалися масові протести, вбито 550 протестувальників, виявлено, що вони були розстріляні. Силовики застосовували зовсім непотрібну силу, окрім того, багато людей дістали травми, осліпли від викидів речовин, що спричинили це з боку силовиків. Також застосовувалися катівні заходи щоб вибити зізнання або принизити, залякати. Серед методів катування були наступні:

- згвалтування жінок і дівчат (групою осіб та протиприродними методами);
- застосування електричного струму до гені талій, проти волі оголення та мацання [15].

До речі, практика саме сексуального катування стала розповсюджена і в Україні, особливо під час протизаконних дій держави-агресора, які порушують всі норми і приписи Європейської конвенції з прав людини. Хоча, вона була і до цього.

20 червня 2022 року Україною було підписано Стамбульську конвенцію, але за допомогою активістів, що пройшли складний шлях до її ратифікації. Цей документ став інструментом документування наслідків фізичних та психологічних катувань задля розслідування тяжких міжнародних злочинів в умовах збройного конфлікту на території України.

Питаннями протиправних дій на території України займається і Міжнародний Кримінальний Суд (далі – МСК). Він займається питаннями застосування катувань як і воєнний час так і в мирний, це злочини воєнного часу, проти людяності та геноциду. Але, важливо, що суд починає розгляд таких справ в тому випадку, коли національна судова система ігнорує їх. Судова система притягує до відповідальності не тільки службових осіб, але й організаторів тв. Безпосередньо виконавців злочинних дій. Заочно МСК не розглядає справи, тобто, підозрюваний має бути заарештований [16].

Ми бачимо, що випадки насильства є не тільки в нашій країні, але й за кордоном. Наведено по одиночні приклади, а можна уявити скільки таких ситуацій є насправді і скільки «проходить повз» судової системи та не має ніякої результативності. Це призводить до «безнаказаності» і подальшого «рецидиву» подібних злочинів.

Порушуються всі норми та стандарти міжнародного права, особливо наразі їх повністю ігнорує держава-агресор. Можна розглянути найбільш вразливі території такі, як Херсон, де відбувалась і відбувається практика фізичного та психологічного насилля, території Донецької, Луганської області, Харківської, Запорізької, та інші обласні центри. Буча, яка стала

апогеєм такого свавілля та відбувалось відкриття досить значної кількості кримінальних проваджень.

Дуже погано впливає на судові процеси перенесення засідань, відкладання розгляду справ «у довгий ящик». Ще один приклад судової розгляду, щодо катувань з боку працівників поліції до затриманої особи – це справа громадянина України Каверзіна Олександра, яка також у свій час набрала багато уваги та обговорень. Справа давня звісно, але не менш цікавим лишається питання протиправного поводження з боку працівників тогочасної «міліції».

12 січня 2001 року чоловіка було затримано та доставлено до відділку, де його катували працівники міліції, з метою отримання підтвердження вчинення ним кримінального злочину. В результаті «катівних дій», він отримав ушкодження очей, що призвело до повної втрати зору. За даними медичного огляду, у чоловіка були ушкодження в області грудей, у зоні попереку та нирок, синці на потилиці та обличчі. Але ця історія, навіть з такими доказами не закінчилась на користь чоловіка . Зі справою можна ознайомитись і дійти висновку, що можливо все ж таки скаргу заявника було відхилено через поняття «кум-брат-сват» [17].

Цією справою зацікавився Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. У 2010 році було створено Асоціацію українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів. Ця організація займається моніторингом дотримання прав і свобод людини у процесі діяльності правоохоронних органів.

Якщо громадянин не згоден з рішенням вищого органу поліції, він може звернутися до суду в установлений на це строк, згідно статті 304 Кримінально-процесуального кодексу України і в такому випадку судовий збір не сплачується [18].

Ще одним прикладом вже психологічного тиску з боку працівника поліції є справа начальника відділення поліції на Львівщині, який вимагав хабар від громадянина, з шантажем його щодо крадіжки металобрухту у розмірі 5 тисяч гривень. Але знову ж таки справа закрилась не на користь місцевого жителя [19]

2.2. Проблеми та прогалини в законодавстві

Національне законодавство України звичайно регулює питання психологічного та фізичного насильства під час отримання зізнань у вчиненні кримінальних правопорушень, але не зовсім ефективно, як ми бачимо з огляду матеріалу. Це відбувається за допомогою законодавчої бази, а саме: Конституції України, Кримінального кодексу України, Кримінально процесуального кодексу України, імплементації міжнародних норм та стандартів, але не зовсім серйозно та ефективно. Тому що як показує статистика – все повторюється та набирає більших обертів.

Міністерство внутрішніх справ України ставить за мету розвиток та модернізацію поліцейської діяльності. Можна побачити появу Управління забезпечення прав людини, що дає змогу тримати на контролі дотримання прав і свобод громадянина, відповідно до норм Конституції України під час затримання осіб та арешту поліцейськими. А це неправомірні дії, фізичне та психологічне насилля, катування для «вибиття» зізнань у вчиненні кримінальних правопорушень. Основними факторами, які спричиняють подібну поведінку з боку поліцейських є наступні:

- повна або часткова безкарність працівників поліції, яка в майбутньому спричиняє рецидив подібних кримінальних злочинів та протиправних діянь;
- необізнаність в законодавстві, некваліфікований добір працівників, коли до штату потрапляють особи з садистськими нахилами, з

психічними розладами, які потім по відношенню до громадян ведуть себе неправомірно;

- дуже низький рівень культурних та професійних якостей, етичних цінностей;
- «халатний» та слабкий контроль з боку керівництва по відношенню до кадрів;
- і самий найбільш вагомий фактор – «показники у звітності». Це взагалі породжує неправомірну поведінку з боку поліцейських по відношенню до громадян, для підняття такого показника. Наприклад: затримати побільше громадян у стані алкогольного сп'яніння, зловити в парках або громадських місцях якнайбільше порушників, при тому поліцейські самі вигадують історії для швидкого просування їх мети, і т.д.

Для вирішення таких порушень з боку поліції треба посилити кримінальну відповідальність. Наприклад, у європейських країнах особи утримуються в відділках поліції протягом мінімального часу, якщо брати приклад Великобританії – тут час затримання особи під вартою є показником ефективності роботи поліцейського, тобто чим менше він знаходиться у відділку – тим ефективніше та краще працює поліція, тобто високий показник ефективності роботи.

Треба брати до уваги, що права та свободи людини є найвищою цінністю держави, як зазначено у Конституції України. І треба робити все задля дотримання цих прав та свобод і приділяти увагу міжнародним стандартам. Досудове тримання повинно бути винятковим заходом з боку поліції, а не основним. Непереверені докази мають базуватися на об'єктивних. Але таке тримання під вартою може бути і для наступних факторів:

- переховування від правосуддя, затримання його;
- намагання перешкоди ефективному розслідуванню;

- розвивається ризик рецидиву вчинення кримінального правопорушення;
- порушення громадського порядку та забезпечення безпеки затриманої особи.

Щоб попередити жорстоке поводження, треба надати гарантії затриманому щодо правового захисту з боку правозахисника, тобто оскарження незаконного тримання, юридичну консультацію.

Цікаво розглянути законодавство зарубіжних країн з приводу покарання за катування. Візьмемо Королівство Данії, тут безжалісна поведінка з боку працівників поліції карається терміном до 4 років, якщо вона несе легкі ушкодження, строком від 8 років за більш тяжкі, а незаконний примус, наприклад у вигляді психологічного насилля, шантажу – строком до 2 років [20]. У Королівстві Сербії погане поводження з боку службових осіб під час виконання службових обов'язків регулюється статтею 137, 372, 373 та 374 Кримінального кодексу Сербії [21].

Кримінальне законодавство Франції катування або ж жорстоке поводження з боку службових осіб карається залежно від тяжкості. Основна частина строком до 15 років, кваліфіковані злочини строком до 20 років і навіть 30 років або довічне позбавлення волі за надмірне перевищення повноважень [22].

Ми часто в роботі використовуємо термін « катування», якщо звернутися до Європейської конвенції про запобігання катувань чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, то ми можемо побачити визначення, що катування – це будь-яка дія, яка заподіює страждання, біль, неважливо це фізичне чи психологічне, але такі вчинки несуть в собі примус, залякування від третіх осіб. Поняття дещо схоже з нашим українським. Недопустимими є докази, які отримано внаслідок таких діянь для розгляду суду.

Якщо під час судового засідання, особа повідомляє, що до неї було застосовано фізичне або психологічне насилля під час тримання під вартою, або витребування доказів вчинення кримінального правопорушення, то суд зобов'язаний забезпечити наступне:

- проведення судово-медичного обстеження затриманого, з'ясувати всі можливі травми, ушкодження та строк їх давності;
- делегувати відповідній посадовій особі провести розслідування щодо всіх викладених в скарзі затриманого фактів;
- забезпечити безпеку затриманому, для уникнення подальшого рецидиву незаконних дій з боку працівників поліції.

Не менш важливим є зовнішній вигляд особи під час затримання та судового розгляду, іноді, буває, що і не треба заяви від самого затриманого. Тому що явно видно ознаки фізичних знущань, наприклад – синці, рубці і т.д. [23].

Порівняємо значення поняття «катування» у Конвенції та Кримінальному кодексі України. Питання «об'єктивна сторона» :

- Конвенція: види всіх діянь, які завдають біль чи фізичне або ж моральне страждання особі (звісно крім страждань, які виникли внаслідок законного втручання). Український кодекс: вчинення або завдання сильного фізичного болю чи морального страждання, шляхом нанесення побоїв, чи інших насильницьких діянь і їх системність;

Суб'єктивна сторона:

- Конвенція зазначає умисел і мету таких діянь (отримання певних відомостей, покарання особи, залякування, примус до певних дій, дискримінація за різними ознаками – часто стать, раса і т.д.). Тут маємо сходження з українським законодавством.

Суб'єкт:

- Конвенція (посадові особи, офіційні особи, інші особи які підбурюють офіційну особу), українське законодавство (будь-яка особа, що досягла 16-ти річного віку) [23].

Тобто, можна дійти висновку, що не все так погано, але можна запозичувати досвід міжнародних стандартів та більш детально розбирати українське законодавство і притримуватись його норм.

2.3. Пропозиції щодо вдосконалення законодавства

Виходячи з всього вище зазначеного в кваліфікаційній роботі, можемо розглянути основні пропозиції щодо вдосконалення законодавства України саме з регулювання питань фізичного та психологічного насилля (катувань) під час отримання зізнань та інформації від затриманого в відділеннях правоохоронних органів. Якщо брати приклади наведені в роботі, то можна дійти висновку, що працівниками правоохоронних органів не забезпечується медичний огляд кожної затриманої особи при доставленні її у відділок. Такі дії з боку працівників поліції забезпечили б недоторканність особі, хоча б на фізичному рівні.

Треба також з'ясувати стан затриманого та наявність в нього тих чи інших фізичних відхилень та розладів. Це все прописано в інструкції з організації діяльності чергових поліцейських, але воно не виконується.

Треба, щоб кожного поліцейського, або будь-яку посадову особу перевіряли на знання такої інструкції та своїх посадових обов'язків. Треба відправляти частіше працівників правоохоронних органів на курси підвищення кваліфікації, та при недотриманні обов'язків накладати санкції за відповідні порушення. Кожній особі затриманій повинні зачитуватися її права і свободи під час затримання, має бути надано правового захисника для юридичних консультацій, який також може візуально оцінювати з кожним приходом фізичний та емоційний стан затриманого, як він змінюється, та чи не має ознак катувань та залякувань.

Треба все ж таки позбуватись хабарів, корупції та поняття «кум-брат-сват» задля досконалого виконання норм кримінального законодавства. Адже, часто використовується поняття «закрити швидко справу» задля прикриття посадової особи, через наприклад : стаж, кількість відпрацьованих років, родичівські зв'язки і т.д. Треба взагалі максимально скоротити родичівські зв'язки при прийнятті на роботу посадових осіб. Тому що іноді бувають ситуації. Коли навіть страждають невинуваті особи під час затримання, на них «вішається» ярлик злочинця, щоб прикрити когось, або ж підставити людину. У нас відсутній ефективний механізм розслідування незаконних дій з боку працівників правоохоронних органів. Місцеві суди зазвичай застосовують м'які покарання, або ж взагалі звільняють службовців від них.

Треба розглядати з законодавчої точки зору не тільки саме катування чи насильницькі дії що вже відбулись, але й можливість їх вчинення. Це можна побачити і на перших етапах: агресивне поведження з боку поліцейського, емоційне збудження по відношенню до затриманого, настрій. Відстороняти таку особу від затримання для уникнення подальшого вчинення незаконних діянь. Карати і тих осіб які покривали або знали про вчинення незаконних дій по відношенню до затриманого. Про такий пункт зазначається в Конвенції ООН проти катувань від 1984 року. Треба більше імплементації норм цієї Конвенції в Кримінальний кодекс України.

Більше надавати уваги роботі прокуратури щодо таких справ, також всі посадовці мають проходити кваліфікаційні курси-тести задля підтвердження законодавства та обізнаності працівника. Більш частіше повинне здійснювати службові перевірки Державне бюро розслідувань, задля контролю корупції та правомірності вчинків з боку посадових осіб. Більш частіше навідуватись з «непередбачуваними» перевірками до відділень правоохоронних органів. Збоку держави накладання санкцій за « незаконну самодіяльність» з боку відділень поліції, задля прикладу як не слід вчиняти надалі. Наприклад:

врізати заробітну платню начальнику відділення, щоб той контролював своїх підопічних більш ретельніше.

Медичні заклади, які проводять судово-медичну експертизу повинні надавати правдиві свідчення, при таких експертизах має бути неупереджена особа, яка контролює процес перевірки медичного стану затриманого та може дати свідчення в суді про неналежну перевірку, якщо вона щось запідозрила. Судово-медичні експерти також мають нести відповідальність за зговір з порушниками, у вигляді санкцій, урізання заробітної платні або ж взагалі позбавлення робочого місця, щоб була дисципліна у виконанні своїх посадових обов'язків і не було зговору з працівниками які незаконно вчиняли протиправні дії над затриманим. Повинні бути додаткові статті щодо цього питання у кримінально-процесуальному кодексі, з можливими доповненнями.

Тоді лише буде ефективною боротьба з такими правопорушеннями з боку правоохоронних органів і не тільки.

ВИСНОВКИ

Відповідно до поставлених завдань у кваліфікаційній роботі було визначено наступні терміни: «непереборна сила» - це всі ті непередбачувані явища, які виникають з певних обставин та впливають на психічне, емоційне та фізичне становище людини; «фізичний примус» - застосування до особи насильницьких дій, які завдають шкоди її фізичному стану, з явно вираженими ушкодженнями у вигляді синців, опіків, поранень та інших діянь, що завдають болю; «психологічний примус» - застосування до особи психічного тиску у вигляді шантажу, залякування, цькування та інших видів завдання шкоди психоемоційному стану, також застосування медичних препаратів, або наркотичних речовин для порушення психічного стану затриманого для зізнання його у вчиненні кримінального правопорушення.

Мною визначено типи та види таких протиправних діянь, які наведено вище. Відповідно до чинного законодавства, мною було проаналізовано кримінальну відповідальність за вчинення подібних діянь. Також проведено паралель з міжнародними законодавчими актами та з прикладами практики вирішення таких питань у зарубіжних країнах. На приклад Франції, Сербії, Королівства Данії, ми можемо побачити суттєві відмінності з українським законодавством.

Також, мною було проведено паралель між міжнародною Конвенцією про запобігання катувань чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання та українським законодавством конкретно в питанні поняття «катувань». Кожна країна по різному трактує кримінальну відповідальність за вчинення насильницьких дій під час затримання особи для зізнання її у вчиненні кримінального правопорушення.

Досить змістовно викладено матеріал щодо судової практики відповідно з таких кримінальних злочинів як фізичне та психологічне насилля над затриманими. Наведено приклади справ та викладено короткий зміст їх.

Відповідно з посиланнями на матеріали справ. Таких справ є чи не мала кількість і це тільки «капля в морі». Можемо бачити, що подібна практика застосування незаконних дій тягнеться ще з минулих років по сьогоднішній день. А в умовах ситуації на території України – це досить розповсюджене явище.

Сьогодні існує багато прогалин в законодавстві щодо вирішення вищезазначених питань. Це і прояви корупції, і родичівські зв'язки, і прикриття необізнаності в законодавстві та своїх посадових обов'язках працівників правоохоронних органів. Це малий рівень гарної перевірки придатності особи до служби у правоохоронних органах, так же само можна сказати до речі і про працівників органів територіального укомплектування. Неналежна перевірка психічного стану таких службовців, знання етичних норм, правил.

І звичайно мною було запропоновано деякі шляхи усунення подібних ексцесів та розвитку більш належного виконання посадових обов'язків офіційних осіб. Щодо осіб які ухиляються від несення військової служби, можна сказати наступне: ні в якому разі не повинно бути цькування таких громадян, залякування або ж шантаж. Призовом по вулицях та домівках повинні займатися не лише військові але й повинен бути супровід поліцейського, який має зачитувати права і свободи громадян і в разі застосування фізичної сили або ж намагання зробити це з боку органів комплектування – попереджувати такі дії. Але ми бачимо, що наразі це не є так. Поліція користується своїми службовими повноваженнями для досягнення своїх цілей, а саме: підвищення показника розкриття злочинів, чого вимагає їх керівництво.

Або ж не знаючи законодавства, знову ж таки – недостатня кваліфікація, щоб взагалі нести таку службу. Недотримання регламентів, уставів, посадових інструкцій, тому що навіть при затриманні особи є інструкція, яка чітко вказує на порядок затримання, та всі процесуальні дії.

Отже, бачимо дисонанс в нашому національному законодавстві та багато неопрацьованості та ігнорувань міжнародних норм і стандартів, хоча ми прагнемо бути європейською країною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Павлодський Є. А. Випадок і непереборна сила в цивільному праві / Є. А. Павлодський. — М. : Юрид. літ., 1978.
2. Чернишова Н. В. Кримінальне право України. Тези лекцій і практичні завдання для курсантів Київського училища міліції МВС України / Н. В. Чернишова, М. В. Володько, М. А. Хазін. / [за ред. ректора Київського училища міліції МВС України генерал-майора міліції В. М. Бовсуновського]. — К. : Наук. думка, 1995. — 456 с.
3. Кримінальне право України. Загальна частина : підручн. / [Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.]. — [вид. 3-тє, переробл. та допов.]. / за ред. М. І. Мельника, В. А. Климентя. — К. : Юрид. думка, 2004. — 352 с.
4. Кримінальний кодекс України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
5. Юридичні консультації [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://irshavaotg.gov.ua/news/1662539493/>
6. Верховна Рада України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
7. Лубшев Ю.Ф. Насильницькі правопорушення, здійснені для примусу потерпілого. Питання судової експертизи. Вип. 17. Баку.
8. Непереборна сила у законодавстві Італії, Німеччини та Франції: аспекти розуміння у публічному та приватному праві. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/58/1060/2319-1?inline=1>
9. Комісаров А. С. До питання про примушування як спосіб вчинення окремих кримінальних правопорушень. KELM. 2020
10. Конституція України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

11. Звіт про діяльність Державного бюро розслідувань [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dbr.gov.ua/assets/files/zvit/zvit-pro-diyalnist-derzhavnogo-byuro-rozsliduvan-za-2023-rik.pdf>
12. Європейська конвенція з прав людини [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ukr
13. Українська правда [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/06/8/7405962/>
14. Укрінформ [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3691755-pered-sudom-postane-komandir-vzvodu-z-zitomirsini-akij-pobiv-soldata>
15. ZMINA [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zmina.info/news/misiya-oon-pidtverdyla-shho-mahsa-amini-zagynula-cherez-fizychne-nasylstvo-z-boku-policziyi-morali/>
16. Новини щодо Стамбульського Протоколу [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://hostage.org.ua/novyny/stambulskiy-protokol-yak-instrument-dokumentuvannya-naslidkiv-katuvannya-z-metoyu-rozsliduvannya-naytyazhchih-mizhnarodnih-zlochiv-vchinenih-v-umovah-zbroynogo-konfliktu/>
17. Верховна Рада України. Справа «Каверзін проти України» (Заява №23893/03) // [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_851#Text
18. Кримінальний процесуальний кодекс України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
19. Дорослий огляд на світ: [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://lb.ua/society/2024/02/14/598413_lvivshchini_kapitana_politsii_visim.html
20. Кримінальна відповідальність за катування в Україні та зарубіжних країнах. : [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/eb77267a-7d5a-4ad7-a2b2-7ad278a7ce98/content>

21. Кримінальне законодавство Сербії. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/text/441512>
22. Кримінальне законодавство Сербії. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/text/342991>
23. Законодавство України проти катувань та інших жорстоких нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/1/368926.pdf>